

**ПОШУКИ Ф.М. ДОСТОЄВСЬКИМ «ПОЗИТИВНО ПРЕКРАСНОЇ ЛЮДИНИ»
В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ЖИТТЯ Й ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ 1860-х РОКІВ**

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що Федір Михайлович Достоевський, як ми вже зазначали раніше у наших статтях, присвячених аналізу творів великого мислителя й великого гуманіста, у своїй творчості дав власне розуміння державно-суспільного ідеалу. А ще більше міркував письменник про ідеал людини – «позитивно прекрасну людину», без якої неможливим буде досягнення державно-суспільного ідеалу. Метою цієї нашої статті є дослідити пошуки Ф.М. Достоевським «позитивно прекрасної людини» в умовах реформування й трансформування державного життя й державного управління в 1860-ті роки. Саме такі пошуки велися письменником в період створення другого з п'яти великих романів – роману «Ідіот» (1868). Завданнями нашої статті будуть наступні: охарактеризувати особливості державно-суспільного буття в період реформ Олександра II; окреслити поняття «світ» як стан суспільства в творчості Ф.М. Достоевського 1860-х років; нагадати про новий літературний жанр, створений Достоевським – «роман-трагедію»; дослідити соціально-психологічні особливості художнього образу головного героя твору - князя Мишкіна; визначити ставлення Ф.М. Достоевського до капіталістичної формації та державної ліберально-буржуазної ідеології XIX століття.

Ключові слова: гуманізм, державно-суспільний ідеал, реформування державного життя, трансформування державного управління, капіталістична формація, ліберальна ідеологія, буржуазний устрій, революційна ситуація, революційна демократія, суспільно-політичні події.

Bogdan Rostiyarov

*PhD in Philology, Associate Professor, Philosophy,
Social and Political Sciences Department
of ORIPA NAPA under the President of Ukraine*

**F.M. DOSTOEVSKY'S SEARCH FOR «POSITIVELY BEAUTIFUL MAN»
IN THE PERIOD OF PUBLIC LIFE AND STATE ADMINISTRATION REFORMING
IN THE 1860-s**

The relevance of the proposed research is that Fyodor Dostoevsky, as we have noted before in our articles devoted to the analysis of works of the great thinker and great humanist, in his work gave their own understanding of public-social ideal. A more reasoned writer of the ideal man - "positively beautiful man" without which impossible to achieve public-social ideal. The purpose of this article is to explore the search FM Dostoevsky "positively beautiful man" in the reformation and transformation of public life and public administration in the 1860s. Such searches were a writer during the creation of the other five great novels - the novel "The Idiot" (1868). The objectives of this article are as follows: describe the features of state and social life during the reforms of Alexander II; define the concept of "world" as a state of society in creativity FM

Dostoevsky 1860; recall new literary genre created by Dostoevsky - "romance-tragedy"; explore the social and psychological features the artistic image of the protagonist works - Prince Myshkin; the attitudes FM Dostoevsky to capitalist formation and state liberal-bourgeois ideology of the nineteenth century. The article states that career FM Dostoevsky - a way of searching, sometimes dramatic and tragic mistakes. But how would we today discussed with great Dostoevsky - we still feel his rejection of the bourgeois world, his humanity, his passionate dream of a harmonious, bright life. Dostoevsky's position in the political fight of his era - is extremely difficult and controversial. A complex and controversial was the most public-social life of the time. Conducted by Alexander II government reorganization was progressive; Reform started to create the basis for further evolutionary progress of the country. Writers unbearably painful for a man in her life distorted, humiliated dignity - and a passionate writer looks out from the kingdom of evil out in the world of goodness and truth. Looking for - and finds. The novel "The Idiot" - the "Prince-Christ", which appeared in the world, in order to cure his love, compassion and co-suffering. Prince Myshkin appears in the book as "Prince Christ" that fully lives for others, capable of any sacrifice for the neighbor; he is in a position in which Christ was once the preacher: he did not trust him constantly testing. "Prince Christ" hopelessly entangled in earthly affairs, the logic of life would sow good and evil was. Destroyed human world mentality "Prince-Christ." The main desire of his character defines as writer - "Restore and revive man"; Prince confronts moral and intellectual ordinariness of others who are in the power of the "golden calf" - Prince natomit stores attitude child who does not know falsehood and lives in close communion with nature. Prince, as Christ can not impose their will to another, it can only "ubezhdat, not prynuzhdat». The content of the work - playing a wide controversy domestic public-reformed social reality, the reality of capitalist saturated universal discord, loss of "blahoobrazyya." Dostoevsky the artist created a broad social fabric, which truly showed the inhumane nature of the bourgeois-aristocratic society. Dostoevsky modeled life "positively beautiful man" in a false and brutal capitalist society. Environment says Prince "idiot" - because unaccustomed to honesty, naturalness, goodness. So-called "idiocy" Prince provokes exit to the surface all the hidden intentions of other characters - and reveals the true collapse illusory normality of social life in which he found himself. beauty and goodness - and the real relations between people, relationships based on money, calculation prejudices. The great Torah goes Dostoevsky published in the last third of the nineteenth century, when the crisis vymalyuvalasya old moral and ethical principles when it became obvious gap between the rapidly changing life and traditional norm. This process was global in nature and occurred not only in our country. Dostoevsky among the first to see the danger of a future reappraisal and accompanying dehumanization of man, he first showed that "bisivschynu", which would lead capitalist dehumanization.

Key words: humanism, public social ideal, reform of public life, the transformation of public administration, the capitalist formation, liberal ideology, bourgeois system, a revolutionary situation, revolutionary democracy, social and political events.

**ПОИСКИ Ф.М. ДОСТОЕВСКИМ «ПОЛОЖИТЕЛЬНО ПРЕКРАСНОГО ЧЕЛОВЕКА»
В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЖИЗНИ
И ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ 1860-х ГОДОВ**

Актуальность нашего исследования заключается в том, что Федор Михайлович Достоевский, как мы уже указывали раньше в наших статьях, посвященных анализу произведений великого мыслителя и великого гуманиста, в своем творчестве дал собственное понимание государственно-общественного идеала. А еще больше размышлял писатель об идеале человека – «положительно прекрасном человеке», без которого невозможно достичь государственно-общественный идеал. Целью этой нашей статьи является исследование поисков Ф.М. Достоевским «положительно прекрасного человека» в условиях реформирования и трансформирования государственной жизни и государственного управления в 1860-е годы. Именно такие поиски велись писателем в период создания второго из пяти великих романов – романа «Идиот» (1868). Задачами нашей статьи будут следующие: охарактеризовать особенности государственно-общественного бытия в период реформ Александра II; очертить понятие «мир» как состояние общества в творчестве Ф.М. Достоевского 1860-х годов; напомнить о новом литературном жанре, созданном Достоевским – «романе-трагедии»; исследовать социально-психологические особенности художественного образа главного героя произведения – князя Мышкина; определить отношение Ф.М. Достоевского к капиталистической формации и государственной либерально-буржуазной идеологии XIX столетия.

Ключевые слова: гуманизм, государственно-общественный идеал, реформирование государственной жизни, трансформирование государственного управления, капиталистическая формация, либеральная идеология, буржуазный строй, революционная ситуация, общественно-политические события.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що Федір Михайлович Достоевський, як ми вже зазначали раніше у наших статтях, присвячених аналізу творів великого мислителя й великого гуманіста, у своїй творчості дав власне розуміння державно-суспільного ідеалу. А ще більше міркував письменник про ідеал людини – «позитивно прекрасну людину», без якої неможливим буде досягнення державно-суспільного ідеалу.

Метою цієї нашої статті є дослідити пошуки Ф.М. Достоевським «позитивно прекрасної людини» в умовах реформування й трансформування державного життя й державного управління в 1860-ті роки. Саме такі пошуки велися письменником в період створення другого з п'яти великих романів – роману «Ідіот» (1868).

Завданнями нашої статті будуть наступні:

- 1) охарактеризувати особливості державно-суспільного буття в період реформ Олександра II;
- 2) окреслити поняття «світ» як стан суспільства в творчості Ф.М. Достоевського 1860-х років;
- 3) нагадати про новий літературний жанр, створений Достоевським – «роман-трагедію»;

4) дослідити соціально-психологічні особливості художнього образу головного героя твору – князя Мишкіна;

5) визначити ставлення Ф.М. Достоевського до капіталістичної формації та державної ліберально-буржуазної ідеології XIX століття.

У першій половині 19-го століття в Російській імперії, в тому числі й на Україні, відбувався швидкий розклад феодально-кріпосницької системи й формувався новий, більш прогресивний капіталістичний устрій. Весь хід економічного розвитку, інтереси суспільного прогресу настійливо вимагали ліквідації кріпацтва, приведення виробничих відносин у відповідність до зрослих продуктивних сил. На основі загальної кризи феодально-кріпосницької системи в нашій країні в 1859-1861 рр. склалася навіть революційна ситуація, що могла перерости в революцію. Неспроможність царського уряду організувати військове будівництво й військове виробництво – й забезпечити успішні дії армії під час Кримської війни, втрата зовнішньополітичного престижу, господарська й політична відсталість країни, неможливість старими методами усунути кризу кріпосницького господарства і наростання боротьби народних мас, викликали загальне невдоволення в суспільстві й засвідчили, що «верхи» справді не можуть управляти по-старому. Виникла потреба, нагальна необхідність провести, за можливостю, повну трансформацію всіх сфер державного життя.

Побоюючись нової «пугачовщини», найдалекоглядніші представники правлячого поміщицького класу стали заявляти про необхідність скасування кріпацтва. Невдоволення й антикріпосницька боротьба селянства збуджували й посилювали рух різночинної інтелігенції – другого покоління вітчизняних революціонерів. Революційно-демократичні ідеї Чернишевського, Добролюбова, Писарева, Герцена, Шевченка знаходили гарячий відгук у передових колах інтелігенції. На Україні розповсюджувалися журнали «Современник», «Полярная звезда», «Колокол», твори вождів революційної демократії.

Для поширення й наростання революційно-демократичного руху велике значення мала творчість і діяльність Т.Г. Шевченка. Звільнений у липні 1857 р. із заслання, він 1858 р. приїхав до Петербурга, де познайомився і зблизився з Чернишевським та його однодумцями; як і Чернишевський та інші вітчизняні революціонери-демократи, Шевченко захищав інтереси народних мас, закликав їх до революційної боротьби проти самодержавства й поміщиків. У вірші «Я не нездужаю, нівроку» (22 листопада 1858 р.) Шевченко роз'яснював читачам, що царю вірити не можна, що волю здобувати треба тільки збройною боротьбою [17, с. 317].

Царський маніфест 19 лютого 1861 р., «Загальне Положення про селян, що вийшли з кріпосної залежності», і «Положення про викуп селянами їх садиб та польових угідь» визначили основні принципи реформи по всій країні. Названі нормативні документи вирішували основні питання, пов'язані зі скасуванням кріпосного права: 1) ліквідація особистої залежності селян від поміщиків, їх особисте звільнення і створення органів селянського управління; 2) наділення селян землею і визначення за неї повинностей; 3) викуп селянських наділів. У ст. 1 Загального положення говорилося, що «...кріпосне право на селян, оселених у поміщицьких маєтках, і на дворових людей скасовується назавжди» [1, с. 56]. Це був серйозний крок на буржуазному шляху. Селяни-кріпаки переставали бути власністю поміщика. Однак селяни, стаючи юридично особисто вільними, все одно залишалися під владою феодально-кріпосницької держави.

Згідно з реформою запроваджувалися нові органи управління селянами. Сільське громадське управління складалося з сільського сходу (на який збиралися селяни-домохазяї) і старости (який обирався сходом). До волосного управління належали волосний схід з

представників від сіл, волосне правління на чолі з волосним старшиною й писарем, волосний селянський суд. Над селянським управлінням стояв мировий посередник, якого обирали місцеві дворяни й затверджував Правительствующий Сенат; мировий посередник сприяв укладанню уставних грамот, вирішував суперечки між поміщиками й селянами тощо. Сільські органи селянського управління мали поліцейський характер і підпорядковувалися царській адміністрації; селяни не були повністю урівняні в правах з іншими станами, вони залишалися нижчим станом. Тобто селянську реформу проводили кріпосники в інтересах кріпосників, за рахунок пограбування селян. Але разом з тим ця кріпосницька реформа за своїм соціально-економічним змістом була й антикріпосницькою, буржуазною. Скасування кріпацтва поклало початок буржуазним перетворенням і, в свою чергу, викликало необхідність змін в усій політичній (державній і правовій) системі. Не маючи можливості «управляти по-старому», царський уряд, щоб пристосувати старий самодержавно-поліцейський лад держави до вимог капіталістичного розвитку, протягом 60-70-х рр. провів ряд буржуазних реформ, які охопили всі головні сторони життя держави: земську, міську, судову, військову, фінансову, шкільну, цензурну.

Відповідно до Положення про губернські й повітові земські установи від 1 січня 1864 р. проводилася земська реформа. Як органи місцевого самоврядування створювалися земські установи: губернські й повітові земські збори та губернські й повітові земські управи.

За Міським положенням від 16 червня 1870 р. проводилася реформа міського самоврядування. У містах строком на 4 роки обиралися безстанові органи міського управління – міські думи. У виборах членів міських дум – гласних – формально мали право брати участь всі платники податків, які досягли 25-річного віку. Як і земства, міські думи відали господарськими питаннями, турбувалися про благоустрій міста, про міську торгівлю й промисловість, про комунальне господарство, школи, лікарні, транспорт тощо. У своїй діяльності вони повністю підлягали губернатору й міністрові внутрішніх справ.

Найбільш послідовною буржуазною стала судова реформа, проведена 1864 року. Замість станового вводився безстановий суд, в якому судові справи всіх громадян розглядали ті самі судові установи, замість закритого – відкритий, «гласний» суд, де судовий процес відбувався публічно, відкрито, винуватість або невинуватість підсудного визначали присяжні засідателі; суд оголошувався незалежним від адміністрації.

1862–1874 рр. була проведена військова реформа. Насамперед реорганізовано військове міністерство – йому підпорядковувалися всі галузі військового управління, створено місцеві територіальні органи – 15 військових округів, проведено переозброєння й переобмундирування армії, поліпшено підготовку офіцерів і бойову виучку військ. Статут про військову повинність від 1 січня 1874 р. ліквідував рекрутські набори та ввів загальну військову повинність для всіх чоловіків, які досягли 20-ти років. Строк служби встановлювався: у сухопутних військах – 6 років дійсної служби й 9 років у запасі, на флоті – 7 років дійсної служби й 3 роки в запасі. Особи, що мали освіту, служили від 6 місяців до 4 років.

Проводилася також фінансова реформа. Законом 1862 р. все управління грошовим господарством зосереджувалося в міністерстві фінансів, через нього здійснювалися всі витрати коштів. Крім того, була встановлена гласність бюджету, державний розпис прибутків і видатків (бюджет) став публікуватися в пресі.

Отже, реформи 1860-70-х рр., незважаючи на те, що вони не були до кінця послідовними, оскільки їх проводили кріпосники, мали буржуазний характер. Вони свідчили,

що держава стала на капіталістичний шлях розвитку. Мало місце перетворення феодальної монархії на буржуазну монархію.

І на тлі таких суспільно-політичних подій Федір Михайлович Достоевський працює над другим зі своїх п'яти великих романів – романом «Ідіот».

Роман «Ідіот» займає в творчості Ф.М. Достоевського особливе місце: якщо в центрі інших його творів постають трагічні образи героїв-«бунтарів», то в «Ідіоті» письменник обрав своїм головним героєм, як відомо, за власним визначенням – «позитивно прекрасну людину». Достоевський писав: "Главная мысль романа — изобразить положительного прекрасного человека. Труднее этого нет ничего на свете, а особенно теперь. Все писатели, не только наши, но даже все европейские, кто только ни брался за изображение положительно прекрасного, — всегда пасовал. Потому что эта задача безмерная. Прекрасное есть идеал, а идеал — ни наш, ни цивилизованной Европы еще далеко не выработался" [3, т. 30, с. 26]. Цей герой намагається внести гармонію й примирення в негаразди суспільного життя; письменник проводить його через пошуки й випробування – до трагічного фіналу.

Достоевський ставить, за власним визнанням, завдання показати, «як віддзеркалюється країна» в долі й роздумах князя Мишкіна, котрий знітився під громадністю нових вражень, турбот, ідей – і шукає відповідь на питання «що робити?». «Князь занимается разрешением общих вопросов», - пише Достоевський в нотатках до роману [3, т.15, с. 233]. Західній цивілізації, її моралі автор і його герой протиставляють ідею самобутного шляху нашої країни, а відірваному від «грунту» верхньому соціальному шару – народ, в натурі якого, як вважав Достоевський, було закладено начала справжнього загальнолюдського братерства. Князь Мишкін стає свідком і учасником дискусій та обговорень найактуальніших питань сучасного життя: про нові суди й адвокатів, про злочини і їх причини, про право сили й книжки Прудона, про залізницю й про самопочуття людини епохи «промислового прогресу», про лібералізм і соціалізм, про національну самобутність, про майбутнє країни і держави. «Фантастичні» історії персонажів роману – Лебедева, Іпполіта, сімейства Іволгіних – відтворюють хаотичний перебіг сучасного життя 1860-х років у найрізноманітніших віддзеркаленнях.

Глибоко оцінив значення роману одразу після його публікації М.Є. Салтиков-Щедрін: «За глибиною задуму, за шириною завдань морального світу, що розробляються ним, цей письменник має для нас особливе значення; він не тільки визнає законність тих інтересів, які хвилюють сучасне суспільство, а й іде далі – вступає в сферу провідних й передчуттів, які складають мету не безпосередніх, а найвіддаленіших пошуків людства» [4, т.6, с. 354]. У прагненні Достоевського створити тип «позитивно прекрасної людини» Щедрін побачив завдання, перед яким втрачають свою вагу всі інші актуальні питання реформування суспільства і держави – оскільки це – кінцева мета, «перед якою навіть найрадикальніші розв'язання всіх інших питань, що цікавлять суспільство, здаються лише проміжними станціями» [там само]. Також Щедрін відзначив не лише риси близькості, але й розходження Достоевського з передовою частиною вітчизняного суспільства в поглядах на шляхи досягнення майбутньої всезагальної гармонії, висловив протест проти «глузування» з нігілістів, побачивши в їхніх фігурах у романі «маріонеток, зроблених руками, що тремтять від гніву» [там само].

Кілька слів про роман-трагедію. «Ідіотом» Ф.М. Достоевський закріпив відкритий ним у першому з п'яти великих романів – «Злочині й карі» (1866) – жанр роману-трагедії. В. Кирпотін пише по гоголівські джерела майбутнього нового жанру роману-трагедії (зокрема, про «вихід із «Шинелі» Гоголя): «В обыкновенной, прозаической, на первый взгляд даже

пошлой действительности Достоевский услышал роковые вести о гибели ни в чем не повинных людей, увидел переход от непонимания к изумлению, от покорности к гневу, подслушал гул грядущих бурь и катастроф, почувствовал признаки начинающейся долгой, нетерпеливой и упорной, гигантской борьбы» [8, т.2, с. 538]. Дослідник також зазначає: «Достоевский понял, что противоречие идеала и действительности носит характер трагического конфликта, ведущего со все ускоряющейся стремительностью к неустрашимому взрыву, результаты которого никто не мог предвидеть» [8, т.2, с. 539]. Також В.Я. Кирпотін пише: «Достоевский пристально и неотрывно вглядывался в неоформленную, серую и неуютную современность. У Гоголя, вместе с Некрасовым и Щедриным, учился он проникать в жестокую природу еще только нарождающейся каждодневности «мелочей жизни». В них-то и таятся, предупреждал он, грозные опасности, в них-то и накапливается и зреет катастрофическое и гибельное «вдруг», трагические столкновения, вызванные восстанием против царствующей нетерпимой закономерности [8, т.2, с. 546].

Ще кілька слів скажемо про поняття «світ» у Достоевського. «На деле Достоевский, вопреки мнению многих своих толкователей, в особенности экзистенциалистского лагеря, кровно интересовался состоянием объективного мира и всегда широко и весомо вводил его в круг своих произведений. Конечно, и это является общепризнанным, идеологическая борьба как часть или сторона действительности, идея как формообразующее начало личности, играют у Достоевского огромную роль, большую, чем у какого-либо другого художника. Опыт учил Достоевского, что жизнь не исчерпывается социальной «физиологией», натуралиями быта, эмпирией интересов, фактами самими по себе, что человек больше, чем существо только физиологическое или даже психологическое. Человек мечтает, верит, мыслит, стремится не просто к улучшению своей участи, но и к идеалу, более или менее осознанному, более или менее оформленному. Да и сам мир имеет направление, может быть трудно определяемое, но вместе с тем несомненное, а это значит, что и мир имеет цель, идеал /.../. Достоевский – художник реально существующей, полной и всесторонней действительности, а не выразитель лишь одной какой-либо ее стороны и тем более не певец переживаний своей одинокой души, как бы интенсивны и как бы значительны они ни были. Отношения человека к миру является основой основ всех романов Достоевского» [8, т.2, с. 551].

І звернемо увагу на ще одну важливу думку В.Я. Кирпотіна: «Мир – это прежде всего люди, и жизнь человека в мире – это жизнь среди людей, и находится ли он с ними в гармонии, в противоречии или столкновениях, зависит от характера эпохи, от обстоятельств, от того, к чему стремится общество в целом» [там само].

В романах Достоевського читач зустрічається зі свідомістю, що пережила потрясіння – під впливом світу, який втратив рівновагу, але все ж таки тримається на старих устоях. Бурі, які так вразили й світ, й свідомість Достоевського, насамперед художню свідомість, - це революційні бурі в Європі й нашій державі 40-х і 60-х років XIX століття. Розгром революції 1848 року, одним із елементів котрого була ліквідація таємного гуртка петрашевців, приніс із собою не лише гіркоту фізичної поразки – а й відчуття краху утопічних сподівань. Світ в очах Достоевського не став праведнішим, але Достоевський зрозумів, що оновлення прийде не так швидко і не так просто. 1860-ті роки оживили й видозмінили попередні надії. Революційні вітри знову завіяли! Достоевський проникся загальним оптимізмом передових громадян держави, але, скалічений поразками 1840-х років і каторгою, чекав оновлення «зверху», від царської влади, від готовності влади схилитися перед народною правдою, народним «грунтом».

В.Я. Кирпотін з цього приводу пише: «Реформи не оновили держави, не говорячи про решту світу. Жодна з них не привела до «возсіяння світла нового життя». На ділі виявилися ліквідованими останні перешкоди, що заважали розвиткові в нашій державі капіталізму й капіталістичних нравів. /.../ Старі норми, котрих дотримувалися хоч «для годиться», стали предметом насмішок і паплюження. Молодий і хижий капіталізм потребував іще пристойності. Він все розхитував, до всього прицінювався, для нього не існувало ні священних уз, ні обов'язків, він не боявся сліз і крові, він не розумів, що таке милосердя, він гнався тільки за вигодою, тільки за зиском, за прибутком – притому великим і швидким» [там само, с. 554].

Про настання свободи в 1860-ті роки Достоевський висловився в «Зимних заметках о летних впечатлениях»: «Что такое liberte? Свобода. Какая свобода? Одинаковая свобода всем делать все что угодно в пределах закона. Когда можно делать все что угодно? Когда имеешь миллион. Дает ли свобода каждому по миллиону? Нет. Что такое человек без миллиона? Человек без миллиона есть не тот, который делает все что угодно, а тот, с которым делают все что угодно» [3, т.30, с. 75].

Невдачі революційно-визвольного руху першої половини ХІХ ст. свідчили, на думку Достоевського, про те, що світ – в стані потрясіння, але ще не знає виходу: «Новый исход еще не обозначился, новый клапан не открылся, и все задыхалось под страшно понизившимся и сузившимся над человечеством прежним его горизонтом. Старые кумиры лежали разбитые» [3, т. 12, с.350].

І Достоевський звертається до безсмертного культурного образу – образу Христа. Христос прийшов і дав людям новий закон, витлумачуваний Достоевським в душі християнського соціалізму, в душі вчення старця Зосими чи Макара Івановича Долгорукого – котрий погодився з Підлітком у тому, що уповання його співпадають з ученнями утопістів ХІХ століття. Але заповіт Христа зазнав такої самої, якщо не більшої, поразки, як і заповіді мислителів і гуманістів, котрі готували пришестя Великої Французької революції. Євангеліє зробили основою войовничої церкви, що сіє розбрат, кров, війни, утверджує владу обраних і багатих.

Об'єктивна дійсність, світ – відправний пункт творчості Достоевського – становив для нього своєрідну цілісність з негативною якісною характеристикою. «Лик мира сего» був потворним, таким самим було й обличчя християнської церкви. Добрі й «благообразні» в цьому світі завжди зазнавали поразок, завжди були «униженними и оскорбленными»; торжествували в ньому – злі, соціальні «антропофаги». Такий світ породжував у Достоевського спрагу зцілення, прагнення спокутування й преображення всієї землі. Незважаючи на гіркий досвід століть, Достоевський вірив в «обітовання нового життя».

«У нас есть, бесспорно, - писал Достоевский, - жизнь разлагающаяся... Но есть, необходимо, и жизнь вновь складывающаяся, на новых уже началах. Кто их подметит, и кто их укажет? Кто хоть чуть-чуть может определить и выразить законы и этого различия, и нового созидания?» [3, т.12, с. 36]. Хто це зробить? Звичайно – письменник, представник найпередовішої в той час професії! Завдання письменника – активне, а не пасивне; це завдання – розгадати нове в житті. Митець іде від дійсності – але від дійсності враженої, збуреної, непорядкованої, розгойданої, зі спотвореними нормами дозволеного й недозволеного, добра і зла, - так неодноразово викладав своє кредо Достоевський.

У Достоевського не було позитивної відповіді на питання про те, як зцілити світ. І «Злочин і кара», і «Ідіот», і «Біси» - романи-трагедії, «романи-катастрофи». Та Достоевський залишався непохитним у своїх негативних відповідях: не можна врятувати світ ні

«наполеонівським», ні «ротшильдівським» шляхом, ні простим повторенням євангельської проповіді, ні шляхом «бісівського» бунту.

Особливо зупинимося на образі головного героя роману - князя Мишкіна. В основі роману – спроба зобразити тип людини, котра досягла найповнішої духовної й моральної гармонії. Достоевський спробував зібрати разом всіх типових представників сучасного суспільства і показати, що як би не відрізнялися їхні ідейні погляди на те, що відбувається, є все ж таки близькі риси і в позитивних, і в негативних поривах. Вся ця спільність пов'язана з подвійною природою людини. Достоевський мало розповідає про головного героя – подібна «закритість» особистості князя має своєю другою стороною тяжіння до природного начала; чистота свідомості князя, позбавлена будь-яких умовностей, приводить до руйнування станових перешкод; даний тип людини був абсолютно новим для суспільства, і Настасья Філіповна навіть каже: «Первый раз человека видела» [4, т.6, с. 49]. Достоевський задумав образ князя Мишкіна як людини, котра максимально наблизилася до ідеалу Христа. Письменник поставив перед собою мету подивитися на сучасне суспільство й державу через призму Христової проповіді. Так виражається ідеал Достоевського. В романі сказано: «Человек на земле возлюбить другого как самого себя не может по заповеди Христовой, «я» препятствует, закон личности не дает» [там само, с. 35]. Але за законом природи людина тягнеться до цього ідеалу; такий ідеал є можливим – в результаті розвитку кожного особистого «я» до такого стану, коли людина не може не віддати своє «я» повністю іншим. Але при цьому можуть змінитися інтереси й цілі людини: все це якраз і трапиться з князем, який знову впаде в безумство. Існує ряд аналогій між «князем Христом» і євангельським Христом у творі. Але князь Мишкін – не посланець Христа, його ідея – відкриття людського в самій людині. Мишкін схожий на Христа тим, що так само готовий йти на будь-які жертви в ім'я ближнього. Так само, як і Христа, його не розуміють і не приймають у суспільстві, вважаючи «не сповна розуму». Та Мишкін – жива людина зі своїм характером.

Все, що відбувається в романі, стає свого роду пародією євангельської історії, а доля князя – псевдоевхаристією: принісши себе в жертву всім, хто намагався використати його у власних цілях, князь не оживляє й не рятує нікого, ставши лише жертвою панівного в обезбоженому світі закону «антропофагії».

Достоевський прирівнює князя Мишкіна і до Христа, і до Дон Кіхота. Дон Кіхот за трапезою з козопасами, взявши в долоню жменю жолудів, промовляє натхненні й зворушливі слова про золотий вік: «...народы заживут одним духом и ладом, как братья, разумно и любовно стремясь к общей гармонии» [4, т.12, с. 20]. Та ні козопаси, ні Санчо Панса не зрозуміли Дон Кіхота і цієї його думки...

В «Ідіоті» відтворено ту суспільну дійсність, про яку Л.М. Толстой в «Анні Кареніній» сказав свої знамениті слова: «У нас теперь все переверотилось и только укладывается». Особливості біографії Достоевського склалися так, що він майже завжди опинявся в самісінькому центрі перехідних процесів суспільного й державного життя, характерних в ХІХ столітті для нашої країни й для Європи. Реформи 1860-х років розхитали державу й розбестили народ, вважає Достоевський - і наводить приклад, яким він був глибоко вражений: «Загорелось село и в селе церковь, вышел целовальник и крикнул народу, что если бросят отстаивать церковь, и отстоят кабак, то выкатит народу бочку. Церковь сгорела, а кабак отстояли» [3, т. 11, с. 171].

Реформи не принесли ні гармонії, ні стабільності – настала нова біда: капіталізм з нечуваним розгулом хижацтва, культом «золотого тельця».

«Всяк за себя и только за себя» и всякое общение между людьми единственно для себя – вот нравственный принцип большинства теперешних людей», - писав Достоевський [3, т. 12, с. 87]. Достоевський спеціально пояснює, що принцип всезагального егоїзма – це основна ідея буржуазії, котра заступила собою попередній світовий устрій; ця ідея стала головною в усьому європейському світі. Гасло це – «всяк за себя и только за себя» - об'єднав, на думку Достоевського, на Заході всі класи, всі суспільні стани, і протиотруту їх спільному фронту можна знайти тільки – в православ'ї: в релігії добра.

Відсутність віри й духовності стають причинами трагедії у фіналі твору. Автор акцентує увагу на тому, що фізична й духовна краса загинуть у суспільстві, яке зводить в абсолют вигоду й корисливість. В «Ідіоті» зроблено спробу зібрати воедино представників усіх верств вітчизняного суспільства й показати, що, незважаючи на взаємну боротьбу й розбрат, вони демонструють близькість й спільні риси і в негативних якостях, і в позитивних прагненнях. І це спільне пов'язане з внутрішнім роздвоєнням людини, - на чому добре розумівся великий Достоевський.

Як відомо, Достоевський був переконаний у тому, що ідеалом людини на землі є Христос – про що, зокрема, Достоевський писав в одному з листів: «Я скажу Вам про себя, что я — дитя века, дитя неверия и сомнения до сих пор и даже (я знаю это) до гробовой крышки. Каких страшных мучений стоила и стоит мне теперь эта жажда верить, которая тем сильнее в душе моей, чем более во мне доводов противных. И, однако же, бог посылает мне иногда минуты, в которые я совершенно спокоен; в эти минуты я люблю и нахожу, что другими любим, и в такие-то минуты я сложил в себе символ веры, в котором все для меня ясно и свято. Этот символ очень прост, вот он: верить, что нет ничего прекраснее, глубже, симпатичнее, разумнее, мужественнее и совершеннее Христа, и не только нет, но с ревнивою любовью говорю себе, что и не может быть. Мало того, если б кто мне доказал, что Христос вне истины, и действительно было бы, что истина вне Христа, то мне лучше хотелось бы оставаться со Христом, нежели с истиной» [3, т.1, с. 176].

Князь Мишкін живе любов'ю до людей. Про таку любов говорить апостол Павло в 1-му Посланні до Коринфян (13:45): «Любовь долготерпит, милосердствует, любовь не завидует, любовь не превозносится, не гордится, не бесчинствует, не ищет своего, не раздражается, не мыслит зла, не радуется неправде, а сорадуется истине; все покрывает, всему верит, всего надеется, все переносит. Любовь никогда не перестает» [див. 12].

Але Достоевський показує жахливу ситуацію, про яку свідчить і весь сюжет роману, й трагічний його фінал: що немає ніякої користі від праведності князя Мишкіна; навіть сама праведність князя ставиться під сумнів у кінці книги, коли Євген Павлович пояснює князю, що ж той насправді натворив своїм роздвоєним ставленням до питань кохання й шлюбу. На початку твору автор показує свого героя з найкращих сторін – а в кінці й з гірших: князь робить помилку за помилкою. (Хоча Євген Павлович і не може зрозуміти, що не наречену обирає собі князь – а намагається врятувати Настасью Філіповну від неминучої загибелі; у своїй чудернацькій втечі до Рогожина вона сама бачила лише чудернацький спосіб самогубства, оскільки точно знала, яким буде фінал їхніх відносин. І князь знав. І, як міг, намагався утримати її від цього рокового кроку, навіть ціною відмови від власного сімейного щастя з Агласю). Настасья Філіповна і Аглая довели князя до катастрофи. Це дівчата зі збоченою мораллю, вони нібито все найгірше із суспільного життя всотували в себе... Князь приходить в роман із небуття хвороби – і йде з роману в небуття хвороби. Образ князя Мишкіна є втіленням духовних цінностей, високої моральності, які завжди потрібні людині. Тенденція негативної трактовки героя роману «Ідіот» характерна для суспільства і держави,

що йдуть шляхом матеріалізації, а не шляхом вирішення моральних питань. Але такий ідеал є необхідним. Він – нагадування про те, що є високі ідеї, найвищі цінності.

Один з дослідників цікаво міркує про князя: «Свят, но не искусен» — в этой святоотеческой формуле можно найти ответ почти на все недоразумения, связанные с чудачествами князя Мышкина. С одной стороны, он, безусловно, — праведник. Но с другой — никому не в состоянии указать путь приобретения этой праведности, поскольку и сам не понимает — откуда она в нем взялась. Его поступки гораздо важнее и содержательнее, чем его слова и мысли» [див. 16].

Громадянська позиція Мишкіна полягає в запереченні всього сучасного йому устрою суспільно-державного буття, як західного, так і вітчизняного.

Достоевський зіставляє вітчизняне і європейське суспільство. Князь недаремно приїжджає з Європи – й повертається до Європи. Як тут не згадати думку Достоевського з «Зимних заметках о летних впечатлениях»: «Вот теперь много русских детей везут воспитываться во Францию; ну что, если туда увезли какого-нибудь другого Пушкина и там у него не будет ни Арины Родионовны, ни русской речи с колыбели?» [3, т. 5, с. 51]. А слова Лизавети Прокофьевны в кінці роману: «И все это, и вся эта заграница, и вся эта ваша Европа, все это одна фантазия...» [4, т. 7, с. 313].

Переходячи до висновків, зазначимо, що творчий шлях Ф.М. Достоевського – шлях шукань, подеколи трагічних і драматичних помилок. Але як би ми сьогодні не дискутували з великим Достоевським – ми все одно відчуваємо його неприйняття буржуазного світу, його гуманізм, його пристрасну мрію про гармонійне, світле життя. Позиція Достоевського в суспільно-політичній боротьбі його епохи – надзвичайно складна й суперечлива.

Складним і суперечливим було саме державно-суспільне життя того часу. «Хворе» суспільство, «хвора» держава. Проведена Олександром II державна реорганізація мала прогресивний характер; реформи почали створювати базу для подальшого еволюційного прогресу країни. Наша держава певною мірою наблизилася до передової на той час європейської соціально-політичної моделі. Було зроблено перший крок з розширення значимості громадськості в житті держави й перетворення держави на буржуазну монархію. Однак процес модернізації нашої тодішньої держави – «лікування» її від «хвороб» - мав специфічний характер. Він насамперед обумовлювався традиційною пригніченістю вітчизняної буржуазії й політичною пасивністю народних мас. Виступи радикалів (шістдесятників, революційних народників і потім – народовольців) лише ініціювали консервативні сили, лякали лібералів і гальмували реформаторські прагнення уряду. Зачинателями реформ були деякі найвищі державні управлінці – так звана «ліберальна бюрократія». Цим пояснювалася нелогічність, незвершеність і обмеженість більшості реформ. Логічним продовженням державно-управлінських реформ 60-70-х рр. XIX століття могло б стати, наприклад, прийняття поміркованих конституційних пропозицій, розроблених в січні 1881 року міністром внутрішніх справ – графом М.Т. Лорис-Меліковим. Вони передбачали розвиток місцевого самоврядування, залучення представників земств і міст (з дорадчим голосом) до обговорення загальнодержавних проблем. Однак вбивство народовольцями царя 1 березня 1881 року змінило загальний напрям внутрішньої політики держави.

Письменнику нестерпно боляче за людину, за її спотворене життя, принижену гідність – і письменник пристрасно шукає вихід з царства зла, вихід в світ добра й правди. Шукає – і не знаходить. Роман «Ідіот» - про «Князя-Христа», котрий явився в світ, щоби зцілити його любов'ю, співчуттям і спів-стражданням. Князь Мишкін виступає в творі як «Князь-

Христос» тому, що цілком живе для інших, здатен на будь-яку жертву для ближнього; він опиняється в становищі, в якому опинився колись Христос-проповідник: йому не довіряють, його постійно випробовують. «Князь-Христос» безнадійно заплутався в земних справах, за логікою життя хотів посіяти добро, а отримав зло. Людський світ зруйнував психіку «Князя-Христа». Головне прагнення свого героя письменник визначає так - «восстановить и воскресить человека»; князь протистоїть розумовій і моральній ординарності оточуючих, котрі перебувають під владою «золотого тельця» і в яких немає «благообразия» - натомість князь зберігає світовідчуження дитини, котра не знає фальші й живе в тісній єдності з природою. Князь, як і Христос, не може нав'язати іншому свою волю, він може лише «убеждать, а не принуждать». Зміст твору – в широкому відтворенні протиріч вітчизняної державно-суспільної пореформеної дійсності, дійсності капіталістичної, насиченої всезагальним розбратом, втратою «благообразия». Достоевський-художник створив широке соціальне полотно, в якому правдиво показав антигуманний характер буржуазно-дворянського суспільства. Достоевський змодельював життя «позитивно прекрасної людини» в брехливому й брутальному капіталістичному суспільстві. Оточення вважає князя «ідіотом» - тому що відвикло від широти, природності, доброти. Так званий «ідіотизм» князя провокує вихід на поверхню всіх прихованих намірів інших персонажів – й викриває справжній крах ілюзорної нормальності того суспільного життя, в якому він опинився. Суспільство, здавалося б, і не таке погане на перший погляд – але воно не може бути кращим. Зміст твору – і в художньому осмисленні контраста між виробленими людством протягом багатьох століть ідеальними духовними цінностями, уявленнями про красу і добро – і дійсними відносинами між людьми, відносинами, основаними на грошах, розрахунку, забобонах.

Велике п'ятикнижжя Достоевського виходить з друку в останню третину XIX століття, коли вималювалася криза старих морально-етичних принципів, коли став очевидним розрив між стрімко мінливим буттям й традиційними нормами життя. Цей процес мав глобальний характер і відбувався не лише в нашій країні. Достоевський одним з перших побачив небезпеку майбутньої переоцінки цінностей і супутньої дегуманізації людини, він першим показав ту «бісівщину», до якої призведе капіталістична дегуманізація.

Зміст твору й в утвердженні думки про те, що питання про вдосконалювання людства – одвічне, воно ставиться всіма поколіннями, воно – зміст історії.

Література.

1. Антонов В.С., Огнянов М.Б., Пирумова Н.И. История XIX века. – М.: Просвещение, 1978. – 440 с.
2. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М.: Наука, 1977. – 526 с.
3. Достоевский Ф.М. Полн.собр.соч.: В 30 т. – М.: Наука, 1972-1990.
4. Достоевский Ф.М. Собр.соч.: В 12 т. – М.: Правда, 1982.
5. Карякин Ю.Ф. Достоевский и канун XXI века. – М.: Просвещение, 1989. – 868 с.
6. Касаткина Т. Роль художественной детали и особенности функционирования слова в романе Ф.М. Достоевского «Идиот»: <http://komdost.narod.ru/kasat.htm>
7. Керсновский А.А. История армии. – М.: Голос, 1994. – 570 с.
8. Кирпотин В.Я. Избр.произв.: В 3 т. – М.: Мысль, 1978.
9. Меркурьева Н.А. Онтология свободы в системе нравственно-религиозных исканий Ф.М. Достоевского. – Орел, Орловский гос.ун-т., 2000. – 200 с.

10. Мюллер Л. Образ Христа в романе Достоевского «Идиот» // Евангельский текст в русской литературе XVIII-XX веков. – Петрозаводск: Издательство Петрозаводского университета, 2008. – С. 374-385.
11. Местергази Е. Князь Мышкин и проблема веры в романе «Идиот»: <http://komdost.narod.ru/mester.htm>
12. Новый завет. – К.: Благая весть, 2016. – 236 с.
13. О Достоевском: Творчество Ф.М. Достоевского в философской мысли 1881-1931 годов / Борисов В.М., Рогинский А.Б. – М.: Книга, 1990. – 432 с.
14. Ростиянов Б.Ю. Типология персонажей в романах Ф.М. Достоевского. – Одесса: ОГУ им. И.И. Мечникова, 1992. – 100 с.
15. Селезнёв Ю.И. В мире Достоевского. — М.: Современник, 1980. — С. 228.
16. Ткаченко А. Кто хочет стать идиотом? Размышляя о князе Мышкине: www.foma.ru
17. Шевченко Т.Г. Кобзар. – К.: Веселка, 1976. – 485 с.
18. Peace R. Dostoyevsky: An Examination of the Major Novels. Cambridge, 1971.